

II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ EĞİTİMİ VE İNSAN/BİREY YETİŞTİRME PARADİGMALARI ANALİZİ

Nurhayat Çelebi
Karabük Üniversitesi
nurozdayi@marmara.edu.tr

H. Tezer Asan
Antalya Hatice-Ramazan Savaş OÇEM
tezerasan@gmail.com

Özet

Bu çalışmada, Cumhuriyet dönemi Türk eğitim sisteminin alt yapısının hazırlandığı II. Meşrutiyet dönemi eğitim anlayışı ve eğitim çalışmaları mercek altına alınmış ve II. Meşrutiyet döneminde etkin olan eğitim ideolojisi çerçevesinde şekillendirilen eğitim paradigmaları incelenmiştir. Bu dönem, kendinden sonra gelecek olan Cumhuriyet dönemine de alt yapı hazırlayan bir dönem olması itibarıyla önemli görülmektedir. Çalışma nitel bir çalışma olup, doküman incelemesine dayanmaktadır. Çalışmanın bulgularına göre II. Meşrutiyet dönemi, Cumhuriyet dönemi insan yetiştirme disiplinine uygun alt yapının hazırlandığı, ulusal ve uluslararası fikir gelişmelerinden, siyasi ve sosyal hareketlerden etkilendiği ve beslendiği bir dönemdir. Özellikle global düzeyde döneme damgasını vuran ulusalcı/milliyetçi paradigmaların Son Osmanlı döneminden itibaren adım adım yeni Cumhuriyet'e doğru gelişip kökleştiği, eğitim anlayışlarına da şekil veren bir güç durumuna geldiği görülmektedir. Dönemin ulusalcı yapısı, sosyal vatandaş anlayışını başat değer haline getirmiş ve bu vatandaş tipinin oluşumu için örgün eğitim düzenlemelerinin yanında paramiliter eğitim kurumları da etkin olarak faaliyet göstermişlerdir.

Anahtar Sözcükler: Eğitim, disiplin, birey yetiştirme paradigmaları, II. Meşrutiyet dönemi eğitimi.

SECOND CONSTITUTIONAL PERIOD EDUCATION AND ANALYSIS OF HUMAN EDUCATION PARADIGMS

Abstract

In this study, educational understanding and studying of Second Constitutional period the infrastructure of the Turkish education system has been investigated. The training paradigms in the framework of effective educational ideology shaping Second Constitutional period have been investigated. This period is important because it prepared an infrastructure for the republic period which came after it. The study is a qualitative study and is based on document review. According to the findings of the study, Second Constitutional period was a period when the infrastructure of the human education discipline for the republic era was created, it was effective and based on national and international opinion developments and political and social movements. It is understood that nationalist paradigms which had an influence on the global level became a power, which shaped the understanding of education. It was rooted and developed from the last Ottoman empire to the republic era at a glacial pace. The nationalist structure of the period made the social citizenship concept a dominant discourse, combined with formal training arrangements and paramilitary training institutions created a structure which operated effectively for the formation of this type of citizen.

Key Words: Education, discipline, human educating paradigm, Second Constitutional Period Education.

GİRİŞ

Mustafa Kemal Atatürk'ün önderliğinde Cumhuriyet ideolojisini ve yeni Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran devrimci kesim, temellerini ve öncülünü Osmanlı'nın son döneminde bulmaktadır. Keza Osmanlı'nın son dönemi, gerek

global -dünyada gelişen ve süregelen- değişimlerden gerekse içteki değişim, gerilim ve gelişmelerden etkilenen zengin bir fikir ve sosyal yaşamın oluştuğu dönem olarak dikkati çekmektedir. Osmanlı'nın toprak kayıpları ile başlayan gelişim ve değişim çabaları, zaman zaman var olana ve geçmişe sarılma eğilimi ile birbirinden farklı fikir akımlarına ve uygulamalara zemin hazırlamıştır. Çok uluslu bir İmparatorluk olan Osmanlı'nın içindeki gayri-müslim unsurların beklentileri, istekleri ve milliyetçilik fikir akımının yayılması ile ivme kazanan (yurt dışı desteklerle de desteklenen) imparatorluğa karşı zararlı eylem ve hareketleri bu sürece önemli etkileri olan ayrı bir faktör olarak dikkatleri çekmektedir.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında etkin olan ulusalcı eğitim anlayışının temellerinin atıldığı dönem olması nedeniyle II. Meşrutiyet dönemi, yeni kurulacak Türkiye Cumhuriyeti tarihi açısından büyük önem taşımaktadır. Bu dönemde oluşan eğitim ortamı -yetiştirilmek istenen birey ve gençlik tipi ve bunların üzerindeki bilgi-iktidar ilişkileri ile- dikkati çeken uygulama ve gelişmelere sahiptir. Fransız Devrimi(1789) ile başlayan ulus-devlet anlayışının yayılması ile özellikle askeri alanlardaki yenilgilerden sonra gittikçe zayıflayan Osmanlı İmparatorluğu'nda devlet eliyle planlı gerçekleştirilen yenilik girişimleriyle beslenen eğitim paradigmaları önemli bir yere sahiptir. Kendine has özelliklere sahip olan II. Meşrutiyet döneminin -sosyal yapısı, yenilik girişimleri, o dönemde etkili olan siyasi/düşünsel akımları ile- İmparatorluk tarihi için olduğu kadar sonrasında kurulacak olan yeni Türkiye Cumhuriyeti için de etkileri çok belirgin olan bir dönem olmuştur. Keza bu dönemin eğitim anlayışı, eğitim hareketleri, insan yetiştirme anlayışı ve iktidarın tüm bu algılar üzerindeki etkisi, -uzun zamandır süregelmekte olan eğitim alanındaki yenileşme çabalarının da birikimiyle- hem ülke içindeki hem de Dünya'daki hareketlilik ve gelişmeler karşısında Cumhuriyeti kuracak olan devrimci kesimin güçlü etkilerini de yansıtmaları açısından çok değerlidir. Bu dönemde eğitim çalışmalarında sadece örgün/resmi eğitim çalışmaları değil, paramiliter gençlik organizasyonları da dönemin ihtiyaç duyduğu birey tipinin oluşturulmasında önemli ve etkin bir rol üstlenmişlerdir. Bu dönemin analizi Cumhuriyetimizin ilk yıllarına ışık tutacağı gibi; global ve ulusal gelişmelerin eğitim üzerindeki etkilerinin eleştirisi ile günümüz iktidar-eğitim ilişkilerini irdelemeye de katkı sunacaktır.

YÖNTEM

Bu çalışma "kuramsal analitik araştırma" yapmayı hedeflemektedir. Kuramsal analitik araştırma, mevcut durumun belirlenmesi ve analiz edilmesine yönelik bir araştırma modelidir. Dolayısıyla araştırma nitel bir çalışmadır. Çalışmada çözümleyici analize ulaşmak için -nitel araştırma desenine uygun olarak- nitel veri toplama yöntemlerinden doküman incelemesi yapılmıştır. Alt problem olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun II. Meşrutiyet dönemi eğitimi ve birey/insan yetiştirme anlayışının incelenmesi ile Cumhuriyet dönemi eğitim sistemimize yansımalarının ne şekilde olduğu sorusu incelenmeye çalışılmıştır.

II. Meşrutiyeti Öncesi Osmanlı Devleti ve Dönem Üzerinde Etkin Olan Fikir Akımları

Türk eğitim tarihinin belirli dönüm noktalarından birisinin Tanzimat dönemi (1839-1870) olduğu bilinmektedir. Diğer alanlarda olduğu gibi eğitim alanında da Batı'nın örnek alındığı bu dönemde geleneksel eğitim kurumlarının yanı sıra modern eğitim kurumlarına da yer verilmiş ve devlet tarafından geliştirilerek yaygınlaştırılmaları asıl hedef olarak benimsenmiştir (Zengin, 2002, s.278).Tanzimat dönemini takip eden 1871-1920 yılları, "İslamcılık, Batıcılık, ulusçuluk" akımlarının sürekli rekabet halinde olduğu fırtınalı bunalım yıllarıdır. Osmanlı Devleti'ne çağdaş bir yasal birlik verme amacıyla başlayan Kanun-i Esasicilik akımı, II. Abdülhamid'in sultanlığı döneminde önce Osmanlılık sonra da İslamcılık düşünce akımına doğru bir ivme göstermiştir. Tüm bu gelişmelerin temelinde gerileme içindeki bir devleti çöküşten kurtarma çabaları yatmaktadır. Öte yandan bu sürecin önemli hazırlayıcıları da vardır. Yeni Osmanlılar'ın eleştirilerini yoğunlaştırmaları ve sadrazam Mehmet Emin Ali Paşa'nın 1871'de ölümü ile Tanzimat Dönemi kapanmıştır. Bundan sonraki süreç ise bunalımları içinde barındıran bir dönem olarak karşımıza çıkmaktadır (Berkes, 2011, s. 309-311).

Anayasanın hazırlanması ve vakit kaybetmeksizin anayasal düzene geçilmesi şart ve isteğiyle 1876 Mayıs devrimini gerçekleştiren Mithat Paşa ve grubu, bu istekleri gerçekleştireceği teminatını veren II. Abdülhamid'in tahta geçmesine destek vermişlerdir. II. Abdülhamid'in tahta geçmesiyle 23 Aralık 1876'da yeni anayasa "Kanun-i Esasi" imzalanmış ancak içerisinde "yeni meclisi istediği zaman süresiz tatil edebilme" gibi haklarla bir nevi anayasalı mutlakiyet rejimi başlamıştır. II. Abdülhamid döneminde Babiâli'nin yetkileri sarayda toplanmaya başlanmış, padişah pek çok konuda inisiyatifleri eline almaya başlamıştır (Berkes, 2011, s. 316-333; Akyıldız, 2009, s. 167-168).

Tahta çıktığı yıllarda II. Abdülhamid –muhtemelen- anayasalaşmayı imparatorluğu yıkımdan kurtaracak çare olarak görmüş ancak bu fikir gerçeğe dönüşmemiştir. Bundan sonra gelen “Hamidiye Rejimi” olarak da adlandırılan Mutlakiyet Dönemi 1908’de gerçekleşecek Jön Türkler hareketine kadar sürmüştü ve bu dönem geniş bir jurnalci örgütlenmenin etkin olduğu, tüm yetkilerin padişahın toplandığı bir istibdat devri olmuştur. Bu dönem aynı zamanda üç sultanın gelip geçtiği, anayasa münazaralarının yapıldığı, Rus Savaşı’nın yaşandığı, Düyun-u Umumiye’nin (Genel Borçlar İdaresi) kurulduğu bir dönemdir. Dönemin sonunda aydınların baskısıyla anayasa tartışmaları yeniden gündeme gelmiştir (Evered, 2012, s.12, Fortna, 2005, s. 186). Nitekim, padişahın meclisi yeniden toplanmaya çağırmasıyla II. Meşrutiyet dönemi başlamıştır. II. Meşrutiyet dönemi 23 Temmuz 1908’den 23 Nisan 1920’ye kadar süren bir dönemdir. Bu süre içinde Trablusgarp, Balkan ve I. Dünya Savaşı gibi olayları içinde barındıran çok çetin ve yorucu yıllar geçmiştir. Öte yandan Mutlakiyet döneminin sonucunda ülkede birçok düşünce akımı da doğmuştur. Önceki dönemdeki baskılar bu dönemde Türklük siyasetinin çıkmasına ortam hazırlamıştır. Bununla birlikte İslamcılık akımı da güçlü akımlardan biri olarak varlığını sürdürmüştür.

II. Meşrutiyet Dönemi ve Eğitim Aracılığı ile Oluşturulmak İstenen Birey Algısı

II. Mahmud devrinden başlayarak daha sonraki dönemlerde de gittikçe artan ve bu dönemde de ağırlığını hissettiren Batı ile olan kültürel temaslar, Avrupalılaşma eğilimlerinin devlet eliyle mecburi olarak yapılmaya çalışıldığı bir süreci de doğurmuştur (Kafadar, 1997, s.86-87). Özellikle devletin Avrupa devletleri karşısında ardi ardına aldığı yenilgiler ve askeri başarısızlıklar, askeri kurumlardan başlayarak yenileşme ve batılılaşma çabalarını beraberinde getirmiştir. Nitekim II. Meşrutiyet dönemi amaç bakımından bir arayış dönemi olmuştur.

Eğitim tartışmalarının da yapıldığı bu dönem, Cumhuriyet dönemine de oldukça fazla etkide bulunmuştur. Bu dönemde devletin meşruti özelliğine de uygun olarak gelişmiş demokratik okul ve eğitim anlayışları dile getirilmiştir. Tefik Fikret, Satı Bey, İsmail Hakkı Baltacıoğlu, Halil Fikret Kanad gibi eğitimciler eğitim dergilerinde yayınladıkları yazılar ve çalışmaları ile bu döneme katkı sağlamışlardır. Dönemin özellikle ilk yarısından sonra halkta da bir bilinçlenme yaşanmış ve eğitim çalışmalarına halk ve basın da ilgi göstermeye başlamıştır. Öte yandan II. Abdülhamid dönemi aydını o denli sindirilmiş ki, aydınlar mutlakiyet döneminde yalnız devletten değil, birbirlerinden de korkar olmuşlardır. Zira, “ herhangi biri jurnalci ya da hafiye olabilir” düşüncesi yaygın hale gelmiştir. Bu manevi hastalığın giderilmesi kolay olmamıştır. Ancak bu dönemde iki okumuş kitle; öğretmenler ve subaylar fikir devriminin ve uyanışın sağlanmasında öncü rol oynamışlardır (Berkes, 2011, s.366-367, Lewis, 1970, s. 190-207).

II. Meşrutiyet Dönemi bir “siyasi laboratuvar” görünümündedir. Keza I. Dünya Savaşı’ndan sonra çöken Osmanlı Devleti’nin yerine kurulan Türkiye Cumhuriyeti’nde Mustafa Kemal’in gerçekleştirdiği inkılaplarda Türkcülük ve batıcılık cereyanlarının izleri görülmüştür. Bu fikir akımlarının geliştiği dönem ise II. Meşrutiyet dönemidir (Tunaya, 2010, s.97). Osmanlı İmparatorluğu’nda 1880’li yıllar, özellikle eğitim cephesinde de olağanüstü bir hareketlenmenin olduğu bir dönemdir (Fortna, 2005, s.51). 19. yüzyıl boyunca Osmanlı İmparatorluğu önemli reform programlarını hayata geçirmiştir. Bunlardan en önemlilerinden biri de eğitim hareketleri alanında olan girişimlerdir (Evered, 2012:1).

İkinci Meşrutiyet dönemi Türkiye tarihinde eğitim üzerine en çok yazının yazıldığı, eğitim sorunlarıyla en çok ilgilenilen ve deneyimler kazanılan bir dönem olmuştur. Türk eğitiminin en canlı ve hareketli devri 1908-1914 arasındadır. Bu dönemde devrim ruhunun ürünü olarak her düzeydeki okulda gelişmeler yaşanmıştır. İkinci Meşrutiyet döneminde, sistemsiz de olsa, bütün çağdaş düşünceler Türkiye’ye aktarılmaya çalışılmıştır. Eğitim düşüncesi alanında gerek Batıdan gelen süreli yayınlar, gerek Avrupa’ya giden öğrenci ve araştırmacıların eser ve makaleleri, çağdaş pedagojiyi Türkiye’ye daha mükemmel denilebilecek bir biçimde yansıtmıştır (Ergün, 2009, s.263). Hukuk alanında din kontrolünün daraltılması gibi ilkeğitim alanında da okulların dinden özgürleştirilmesi yönünde girişimler meşrutiyet döneminde yoğunlaşmıştır. Meşrutiyetin ilk yıllarının karışıklığı içinde başlayan çaba, geleneksel sıbyan okullarını mahalle mektebine çevirme yoluyla oluşmuştur. Keza, sıbyan okulları Tanzimat’ın okur-yazarlığı genişletme çabalarının ürünü iken, kısa süre içinde birer minyatür medrese durumuna gelmişlerdir. Karanlık odalarda, minder üstünde, sarıklı hocaların değneği karşısında oturan küçükler, sallana sallana namaz sureleri ezberlerlerdi. Bu okullarda, koşma, gülme, konuşma cezalandırılacak davranışlardandı. Meşrutiyet döneminde ilk kez ilkeğitim önem verilen bir eğitim kesimi olmuştur. Bu döneme

kadar yüksekokullara, idadilere, sultanilere önem veren Maarif Bakanlığı yeni ilkokullar açmada Evkaf idaresi ile yarışır duruma gelmiştir. İlkokulların vilayetlerde çoğalmaya başlaması ile de ulusal bir eğitim politikası oluşturmanın temelleri atılmaya başlanmıştır (Berkes, 2011: 461).

Osmanlılarda bu dönemde yapılan eğitim reformları, yalnızca batılılaşma, çağdaşlaşma temel nedeni üzerinde şekillenmemiştir; zira eğitim aracılığı ile öğrencilerde merkezi otoriteye karşı itaat ve sadakat duyguları uyandırmak üzere dinsel ve ahlaki telkinlerin yapılması ve bu kadim gelenekle Osmanlılık bilincine sahip sadık vatandaşların yetiştirilmesi de hedeflenmiştir. Nitekim Osmanlı'da özellikle siyasi buhran dönemlerinde merkezi otorite, hem çocukları hem de yetişkin vatandaşları camilerde ibadete ve mahalle mekteplerinde dini eğitime yönlendirmiş ve buna zorlamıştır. Taşrada ve İstanbul'da otoritesini sağlamlaştırmaya çalışan Bab-ı Ali, 18. yüzyıl sonları ile 19. yüzyıl başlarında bu tedbir ve zorlamaları giderek artırmıştır. Okul haritaları ve ders kitapları dahi Osmanlı'nın bütünlüğü ve bölünmezliğine vurgu yapacak şekilde bir düzenlemeye tabii tutulmuştur. 1870'ler bu geleneksel yaklaşımlar, tek tipleştirici ve düzenleyici bir disiplinizasyona dönüşmüştür. 1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesinin (Osmanlı Devletinin rüştiyelerden sonra ortaöğretim kurumlarının kurulmasını öngördüğü yasa) kabulü ile Osmanlı eğitim sistemi yeniden ele alınmıştır. Buna göre sıbyan okullarının islahı için bir komisyon kurulmuştur. Komisyon üyelerinden Selim Sabit Efendi, Maarif Nezaretine bir rapor sunmuş ve daha sonra bu raporu 1870'de Rehnüma-yı Muallimin'de (Öğretmenlere Kılavuz) bastırmıştır (Ata, 2009, s.378). Selim Sabit Efendi, ders kitapları yazmış, ancak disiplin konusunda da Bentham'ın panoptikonunu hatırlatan tek tipleşme ve gözetim ağını Osmanlı okulları için önermiştir (Somel, 2010:6).

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra okullarda 5-6 yıl kadar bir kargaşa dönemi yaşanmasından sonra genel bir eğitim yasası hazırlama çalışmaları öncelik kazanmıştır. Bu dönemde yayınlanan İlkokullar Yönetmeliği'nde, "zorunlu eğitime tabi olan çocukların dinine bağlı, yurtsever, gayretli ve çalışkan insanlar olarak yetiştirilmeleri" amaç olarak ifade edilmiştir (Binbaşıoğlu, 1995, s.131). İlköğretim bu dönemde 6 yıla çıkarılmış, ilköğretim devlet okullarında parasız hale getirilmiştir. Dersler, 40 dakika olarak belirlendiği bu programla dersler öğleden önce ve öğleden sonra okutulanlar olarak ikiye ayrılmıştır. Bu dönemde, ortaokullar ve idadilerin amaçları arasında da "ulusal eğitim ve yurttaşlık bilgilerinin verilmesi" gibi amaçların yer aldığı görülmektedir. Okullarda Türkçe zorunlu öğretim dili olmuştur. Bu dönemde Sultaniler de kuvvetlendirilmiş, Müslüman çocukların bu okulları tercih etmelerinin sağlanması amaçlanmıştır (Berkes, 2011: .456-459, Birecikli, 2008:220; Şahin, Tokdemir, 2011:859-861). Tüm bu gelişmeler, Cumhuriyet'in kurulmasından hemen sonra 3 Mart 1924 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından kabul edilerek uygulamaya konulan ve eğitim öğretimde birliğin sağlanmasında devrimci bir atılım olan Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun alt yapısını hazırladığı gibi laik, bilimsel eğitim anlayışına ve ilköğretimin zorunlu hale getirilmesine de temel oluşturmuştur.

II. Meşrutiyet'in ilânıyla birlikte temel eğitimdeki kurumlaşma çerçevesinde yapılan girişimlerden biri de okul öncesi eğitimle ilgili ilk yasal düzenleme olan Tedsât-ı İbtidâiyye (ilkmektepler öğretimi) Kanunu'nun 1913 yılında kabul edilmesi olmuştur. Anadolu'nun bazı illerinde özel ana mektepleri açılmıştır. İlköğretime bağlı zorunlu eğitim kurumları olan bu okullar 1915'te Ana Mektepler Nizamnamesi'nin (Anaokullar Tüzüğü) yayımlanmasıyla resmi olarak kurulmuştur. Meşrutiyet döneminde Frobel, Montessori, Pestalozzi gibi batılı eğitimcilerin görüşleri ve yöntemleri telif ve çeviri eserlerle çok daha iyi tanınmaya başlamışlardır. Bu dönemde meslekî ve teknik eğitim alanında da önemli teşebbüsler olmuş, Polis Mektebi'nden (1909) Dârülbedâi'ye (Konservatuar) (1914) ve Orman Ameliyat Mektebi'ne (1917) kadar farklı alanlarda okullar açılmıştır. 1910'da çıkarılan Medâris-i İlmiyye Nizamnamesi'yle medrese müfredatına dinî ilimlerin yanı sıra matematik, geometri, fizik ve kimya gibi dersler konmuştur (Kenan, 2012:586-593, Karataş, 2002).

II. Meşrutiyet rejimi, ihtiyaç duyduğu "vatandaş tipi"ni yaratma yönünde çabalarında eğitim kurumlarına yönelmiştir. Bu yeni rejim, cemaatten topluma, mekanik dayanışmadan organik dayanışmaya geçişle tarifini bulan yeni bir siyasal, kamusal alan anlayışını ve onun aktörü olacak "vatandaş"ı gerektirmiştir. Balkan Savaşları sonrasında güçlenen "militer ulusçuluk" anlayışı bu dönemin eğitim anlayışı üzerinde etkili olmuştur. Keza bu dönemde okullarda "Malumat- Medeniyye" (Yurttaşlık Bilgisi) dersleri görülmeye başlanmıştır (Ateş, 2012: 110-114). II. Meşrutiyet döneminin en önemli eğitim hareketlerinden biri de "Terbiye Encümeni" (Eğitim Komisyonu) çalışmalarıdır. 1917 yılında yayımlanmaya başlayan "Terbiye Mecmuası"nda çıkan bir haber ile duyurulan bu çalışma, Satı Bey başkanlığında bir komisyon oluşturulduğunu haber vermektedir. Bu komisyon, eğitime dair çalışmalar, toplantılar yapmış, eğitimin işlev ve amaçları tartışılmıştır. Keza "ulusal eğitim"

hususundaki hararetli tartışmalardan sonra Satı Bey'in komisyona karşı "Terbiye" dergisini çıkarıp "eğitim alanında, siyaset alanındaki gibi aşırı propagandacılığın doğru olmadığına ilişkin" yazılar yayımladığı bilinmektedir. Satı Bey "terbiye fenni" adıyla tanınan ve psikoloji bilimine dayalı sayılan öğretmen fenni görüşünün öncüsü olmuştur. Balkan bozgunundan sonra Satı Bey, en çok vatan fikrine ve vatan sevgisine önem vermiş, okullarımızda en çok "vatan terbiyesi"ne önem verilmesini istemiş aydınlardan biri olmuştur (Berkes, 2011: 453-454, Ergün, 1987: 2-4).

II. Meşrutiyet döneminin en önemli tartışmalarından biri, "Tuba Ağacı Kuramı" adı ile anılan tartışmadır. II. Meşrutiyet'in Maarif Nazırı Emrullah Efendi tarafından savunulan bu düşünceye göre "Tıpkı cennette bulunduğu inanılan Tuba Ağacı gibi, eğitimin de kökleri yukarıda, dalları aşağıdadır. Bir ülkenin kalkınması için eğitimde yenileştirmeye yüksek öğretimden başlamak gerekir" (Ergün, 1982:9-11). Dönemin düşünürleri Ziya Gökalp ile Satı Bey arasında yapılan "ulusal eğitim" tartışmasında eğitim sistemini kurarken "ulusal" amaçların verilmesi, eğitimde ödül ve cezanın yeri, toplumsal denetimin eğitim üzerindeki etkileri, kişilik özelliklerinin üzerinde eğitimin etkisi gibi konular sorgulanmıştır. "Milli Terbiye" konusu da bu dönemde eğitim bilimcilerce sıkça dile getirilen, çalışmalara konu edilen bir mevzu olmuştur. Nitekim bu dönemin eğitim fikirlerini yansıtan çalışmalarına bakıldığında ulusun siyasi eğitiminin devletin siyasal şekli ile uyumlu olmasına atıfta bulunduğu görülmektedir. Devletin yüksek çıkarlarına eğitimde yer verilmesinin önemi vurgulanmaktadır. Ailelerin ve farklı inançta olan toplulukların kendi inançlarına göre eğitim ve öğretim yapma hakkına sahip olduğu sıkça dile getirilmiştir. Meşrutiyet'in de etkisi ile eğitim işlerinin tıpkı Fransız İhtilali sonrası Fransa'sında olduğu gibi Osmanlı'da da hükümetin belirleyiciliğinde olması gerektiği sıklıkla ifade edilmiştir (Ergün, 1987: .3-8; Binbaşıoğlu, 2009: 280, 284).

II. Meşrutiyet'in siyasi bir inkılap olduğunu ifade eden dönemin eğitim bilimcileri bu özgürlük ortamının sürekliliği için aydın, özverili, iradeli ve ödevlerini bilen vatansever gençlerin yetiştirilmesini eğitimin en önemli misyonu olarak göstermektedirler. "Sağlam karakterli" gençler yetiştirilmesini yeni okulların temel hedefi olarak gören dönemin eğitim anlayışı; hukuki, toplumsal ve siyasal görev ve sorumlulukların eğitim aracılığıyla bireylere kazandırılmasını da misyon olarak üstlenmiş görülmektedir. Çocukları sosyal yaşama hazırlayan yeni okullar "Kendi kendini yönetme becerisine sahip bir ahlaki eğitimi de çocuklara vermelidir", görüşü bu dönemde dile getirilmeye başlanmıştır (Keramet, 1926: 46-47).

II. Meşrutiyet dönemi eğitim alanında yapılan tüm bu girişimler, tartışmalar ve bu alanda çalışmalar yapan eğitimciler¹, cumhuriyetin ilk yıllarında uygulanacak olan eğitimin yapı taşlarının temellerini atmışlardır. Bu dönemde, diğer dönemlerden farklı olarak "profesyonel öğretmen" tipi gelişmiştir. Bu öğretmenler, fen-i terbiye ile yetişmiş, yeniliklere açık, yeni düşünceleri yurda taşıyan ve en önemlisi gelenek ve alışkanlıkların son güçlü bekçisi olan "hoca" nın karşısında duran aydınlar olmuşlardır (Berkes, 2011: 453-454).

I. Dünya Savaşı'ndan önceki son altı yıl içinde İttihatçıların getirdiği değişikliklerden en derin iz bırakan, Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasal yapısındakiler olmuştur. 1908 darbesi saray çevresinin siyasete egemenliğinin ve saray politikasının sonu olmuştur. İktidar, Bab-ı Ali'deki yönetici seçkin zümrenin eline geçmiştir (Ahmad, 1986, s.263). İşte bu süreç II. Meşrutiyet dönemi eğitim ve "vatandaş" algısını belirleyen süreçtir. II. Meşrutiyet rejimi, ihtiyaç duyduğu vatandaş tipini yaratma yönünde çabalara girişirken hem modernleşme projesi, hem de dönemin askeri ve siyasal çalkantıları, eğitim amaçları üzerinde direkt belirleyici etkiler olarak öne çıkmıştır. Mutlakiyet döneminde II. Abdülhamid'in kendisine bağlı ve sadık bir teba yetiştirme doğrultusundaki çabaları ile dinselleşen eğitim, II. Meşrutiyet Dönemi'nde ve özellikle Balkan Savaşları sonrasında "militer-ulusçu" içerik kazanmıştır.

Zira, Balkan Savaşları yenilgisi Osmanlı'nın eğitim anlayışı ve yetiştirilmek istenen vatandaş tipi üzerinde en ciddi etkisi olan gelişmelerden biri olmuştur. Nitekim bu yenilgi Osmanlı aydınlarını çok etkilemiş; Balkan Savaşları'ndan sonra "hayatı sürekli bir mücadele" olarak gören ve bu çerçevede beden terbiyesinin önemine

¹ Bu dönemin eğitimcileri, ileride Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında oluşacak eğitim anlayışı ve ortamının da temellerini atmışlardır. Satı Bey, Emrullah Efendi, Ethem Nejat, İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu, Muallim Cevdet (İnançalp), Kazım Nami Duru, Selim Sırrı Tarcan, Mehmet Ali (Sanacaktır), Necmettin Sadık (Sadak), Tevfik Fikret, İsmail Mahir Efendi (iş eğitimi görüşü ile eğitime katkı sağlamıştır), Ziya Gökalp bu aydınlardan bir kısmıdır.

dikkat çeken yazılara daha sık rastlanmıştır. Dünya genelinde hızla yayılan milliyetçilik akımı nedeniyle imparatorluğun sürekli toprak kayıplarının artması, İttihat ve Terakki'yi anayasanın ilanında tüm unsurları bir arada tutmak üzere öne çıkan "Osmanlılık" fikrinden uzaklaştırmaya başlamıştır. Nitekim, Balkan Savaşları'nda Osmanlı ordusunun aldığı yenilgi ve Rumeli'nin kaybının yarattığı derin etki ve travma, yenilginin nedenlerini araştıran geniş bir literatürün oluşmasına da etki etmiştir (McCarthy, 1998: 160-172; Ağanoğlu, 2001:88). Bu süreçle birlikte ulusalcı fikirler etkili olmaya başlamış, "milli müdafaa okulda başlanması" gibi hedefler eğitimde öne çıkmıştır. "Türklük" ve "Türkçülük" gelişimiyle birlikte çocukların ve gençlerin eğitiminde, milli, vatansever öğeler başat değerler haline gelmiştir.

II. Meşrutiyet Döneminde Paramiliter Eğitim Oluşumları

Nitekim, uzun süreli ve zorlu savaşlardan dolayı II. Meşrutiyet dönemi, "vatandaşlık görevi" olarak tanımlanan askerliğin en önemli görev olarak görüldüğü bir dönem olmuştur. Özellikle zorunlu askerlik hizmetini toplumda yerleştirme, gençlerin askerlik hizmetinden kaçma yerine istekli bir biçimde orduya katılmalarını sağlama hedefleri eğitim aracılığı ile gerçekleştirilmeye çalışılan temel hedefler haline gelmiştir. Vatana, meşrutiyet rejimine, onun değer ve kurumlarına bağlı, görevlerinin bilincinde, sağlıklı bir vatandaş yaratılmaya çalışılmış; eğitimde modernleştirme çabalarına hız verilmiş ve bu dönemde Alman yardımına da sıklıkla başvurulmuştur.

II. Meşrutiyet döneminde "mefkure" kavramı ile birlikte "Turan" kavramı dönemin aydınlarınca kullanılmış; dünyadaki tüm Türkleri kapsayan bir vatana ulaşma düşü ile Balkan Savaşları sonunda oluşan özgüven kaybı doldurulmaya çalışılmıştır. Alman uzmanlarla sıkı çalışmaların olduğu bu dönemde "güçlü kuvvetli, vatansever, yiğit, milli terbiye sahibi, her an askere hazır" vatan evlatları yetiştirmek gayeleriyle izcilik, güç dernekleri, genç dernekleri gibi paramiliter eğitim kurumları açılmıştır. Osmanlı paramiliter gençlik örgütlerinin en kapsamlı teşkilatı olan Osmanlı Genç Dernekleri bu dönemde ulusalcı vatandaş tipinin yetiştirilmesi için etkin çalışmalar yapmıştır. Bu dernek, Alman Mareşal Von der Goltz'un gençler için yeni bir teşkilat kurulması önerisi ve Harbiye Nazırı Enver Paşa'ya bu doğrultuda sunduğu proje ile gündeme gelen ve Harbiye Nezareti'nin 31 Mart 1916 tarihinde Bakanlar Kurulu'na göndererek yürürlüğe konması için padişahın izninin alınmasını rica ettiği kanun tasarısı ile kurulmuştur. Osmanlı Genç Dernekleri, Güç Dernekleri'nin yalnızca okullu gençler için geçerli olması ve okula gitmeyen/gidemeyen gençlerin bu derneklerde örgütlenememesi eleştirisiyle kurulmuş; ülkedeki tüm genç ve çocuklara ulaşılması hedeflenmiştir. 1913 yılında "Türklüğü" müsella (silahlı) bir millet haline getirmeyi amaçlayan ve bu amaçla beden terbiyesi, sağlık koruma, izcilik ve çeşitli idmanları içeren eğitim anlayışı ve programına sahip olarak kurulan başka bir paramiliter eğitim organizasyonu olan Türk Gücü Cemiyeti ise kuruluş, gelişmesi, çalışmaları ve etkileri açısından bu dönemde etkin olan oluşumdur. Sosyal-Darwinist bir anlayışla kurulan bu cemiyet, Osmanlı gençlerini ve çocuklarını beden terbiyesi ve izcilik aracılığıyla "millet-i müsella" haline getirme, böylece milli müdafayı güçlendirme amacı taşımıştır. Türk milliyetçiliği, Turancılık, vatanseverlik gibi değerler temel değerler olarak görülmüş, Cemiyet, Türk Ocağı adlı kulüpler açarak dersler, konferanslar, müsamereler tertipleyerek; kitap ve risaleler yayınlarken, her türlü sanat ve meslek erbabı ile görüşerek, hıfzıssıhha şubelerini de içerecek biçimde örgütlenerek, Meşrutiyet döneminde tepkisel olarak ortaya çıkan milliyetçilik akımının biçimlendirilmesinde başat bir rol oynamıştır. Bu Cemiyet, İstanbul'daki merkezine bağlı olarak vilayet, liva ve kazalarda alt merkezler oluşturmaya çalışmıştır. Türk Gücü Cemiyeti'nde kadınlar da "güçlü kuvvetli vatan evlatları" doğurmak ve yetiştirmek vasıflarına sahip anneler olarak teşvik edilmeye çalışılmıştır. Bu organizasyonlar, tek tip kıyafet, hiyerarşik örgütlenme, nişan ve askeri talimler ile paramiliter eğitim örgütleri durumunda olmuşlardır. 1914 yılında kurulan başka bir paramiliter gençlik örgütü olan İzcilik Ocağı ise gençleri ve çocukları "milli terbiye sahibi, vatanperver, yiğit" insanlar olarak yetiştirme hedeflerini güden başka bir teşkilat olarak karşımıza çıkmaktadır. 1914 yılında kurulan bir diğer Osmanlı paramiliter gençlik teşkilatı Osmanlı Güç Dernekleri'dir. Bu dönemde okullarda beden eğitimi, askeri talim ve izcilik faaliyetleri sürerken ve Türk Gücü gibi dernekler çalışmalarını devam ettirirken, Harbiye Nezareti Osmanlı Güç Dernekleri adında bir gençlik örgütlenmesi kurulmasına karar vermiştir. Gençliğin orduya hazırlanması, bu girişimin temel hedefidir. Bu dönemde bu tür çalışmalar devletin iznine bağlanırken, faaliyetler o yerin en büyük askeri memurları ile maarif memurlarının teftişine tabi kılınmış; emir ve kumandaların Türkçe olarak verilmesi istenmiştir. Gençlerin Osmanlı Güç Dernekleri'ne katılması için teşvik edici beyannameler hazırlanmış ve gazetelerde bu beyannameler yayınlanmıştır. Hayatın bir mücadele olduğu anlayışıyla Osmanlı Güç Dernekleri'nde asker talimleri, eğitimin tüm basamaklarında olacak şekilde ders müfredatına eklenmiş, gerekli eğitim ve teçhizatın sağlanması için Maarif ve Harbiye Nezaretleri işbirliği içinde çalışmışlardır. Osmanlı Güç Dernekleri okullarda, medreselerde zorunlu olarak kurulmuş; bunlara Mekteb Gücü Dernekleri denilmiştir. Bu

derneklere sadece öğretmen ve öğrenciler kabul edilmiştir. Öte yandan Osmanlı Güç Dernekleri isteğe bağlı olarak da cemaat ve özel okullarda da kurulurken şahıslar tarafından da özel olarak kurulmalarına imkân tanınmıştır (Ateş, 2012: 227-241).

II. Meşrutiyet Dönemi'ndeki başat fikir akımları ve milliyetçi-militarist çizgide gelişen eğitim anlayışı -global Dünya tarihi gelişiminin etkilerinin de izleri ile- ulusalcı bir devlet yapılanmasının temel taşlarını atmıştır. Global düzeyde gelişen ve hızla yayılan ulus-devlet anlayışının etkisiyle oluşan vatandaş orduları, bu yapılanmanın ihtiyacı olan askerleri “vatandaş-asker” yaratma çalışmaları ile bu birey tipinin geniş halk kitlelerinden edinilmesini zorunlu kılmış, tüm bu gelişmeler, hızlı toprak kayıpları yaşayan Osmanlı İmparatorluğu'nda 18. ve 19. yüzyıllarda özellikle eğitim ve bilgi-iktidar paradigmalarında hızlı değişimlere neden olmuştur. Sosyal-Darwinist (hayat kavgası) anlayışının da belirgin etkileriyle eğitim kurumları müfredatlarında askeri eğitim ve beden terbiyesini öne çıkararak değişimlere gidilmiş ve tüm bu süreç paramiliter gençlik örgütlerinin kurulması ile desteklenmiştir. İtaat, disiplin, bedeni gelişim, vatanseverlik, dayanışma, vatan uğruna kendini feda etme anlayışları bu örgütlenmeler aracılığı ile gençliğin tümüne kazandırılmaya çalışılmıştır. “Müsellah” bir millet yaratma çabaları, dönemin askeri gelişimleri ve süregelen savaş ortamları nedeniyle milliyetçi ve askeri bir niteliğe bürünmüş paramiliter gençlik örgütleri de bu milliyetçi temel üzerinde askeri donanıma sahip vatan evlatları oluşturmaya hizmet etmişlerdir.

TARTIŞMA VE SONUÇ

II. Meşrutiyet döneminde “ulusal eğitim” düşüncesi güncellik kazanmış, yurt sevgisine önem veren ulusal eğitimin önemi sıklıkla vurgulanmıştır. Özgürlük, vatan, hak ve hukuk gibi kavramlar sık sık öğrencilere dikte edilmiş, yazdırılmıştır. Bu yönleriyle II. Meşrutiyet dönemi, daha önceki eğitim anlayışlarından farklılaşan bir göstermiştir. Öğretmenin canlandırılmaya çalışıldığı, eğitimde arayışların olduğu ve pozitif adımların atıldığı bu dönem eğitim açısından oldukça etkili bir dönemdir. 1912 Balkan Savaşı'ndan sonra yavaş yavaş etkisini yitiren “Osmanlıcılık” fikrinin yerini bu dönemde “ulusalcılık” almaya başlamıştır. Kız çocuklarının okutulması, köyde eğitim düşüncesi, iş eğitimine dayalı okullar gibi konular bu dönemin eğitim bilimcilerince üzerinde durulan önemli meselelerdendir.

Görüldüğü üzere bu dönem, Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki eğitim algısı ve amaçlarına zemin oluşturmuş ve temel olmuştur. Nasıl ki Genç Türkler hareketi büyük çoğunluğu İmparatorluk sistemi içinde eğitilmiş kişiler tarafından başlatılmışsa (Evered, 2012: 204), bu dönemdeki gelişmeler de cumhuriyete öncülük eden temelleri sağlamıştır. Özellikle eğitim düşüncesi ve felsefesi alanında İkinci Meşrutiyet Dönemi'nde yapılan tartışmalar, Cumhuriyet dönemine büyük bir ışık tutmuş, Cumhuriyetin yolunu aydınlatmıştır. İkinci Meşrutiyet döneminde yapılan birçok işler Kurtuluş Savaşını verecek bir kadronun ve halkın uyandırılmasını sağlamış, Türkiye Cumhuriyeti'nin temelleri çok sağlam bir devlet olarak kurulması imkanını vermiştir (Ergün, 2009:273).

Osmanlı'nın son dönemini ifade eden II. Meşrutiyet dönemi Cumhuriyet'i kuracak olan devrimci kesimin etkililiğini hissettirdiği ve İmparatorluğun yıkılışından sonra kurulacak olan toplumun ve reformların alt yapılarının atıldığı bir dönem olması itibarıyla büyük önem taşımaktadır. Ulusalcı değerlerin eğitim üzerinde etkili olmaya başladığı bu dönemde bu anlayışa uygun olarak milliyetçi, devletine sadık, ulusalcı vatandaş tipinin yaratılması ülküsü çerçevesinde eğitim tartışmaları ve girişimlerinin yaşandığı görülmektedir. Osmanlı'nın son döneminde özellikle Dünya'daki siyasi ve sosyal gelişmelerin yaptığı etkiyle ortaya çıkan fikir akımları (batıcılık, milliyetçilik, İslamcılık gibi) ülkenin sadece eğitim sistemi ve yetiştirilmek istenen birey/insan algısına değil aynı zamanda varlığına da etkilerde bulunmuştur. Bu paradigma savaşı bir devleti sona erdirirken yeni bir devlet yapılanmasına da zemin oluşturmuştur. Ancak bu süreç kolay olmamış Türk milleti topyekûn var olma savaşı vermek zorunda kalmış, bu uğurda binlerce insanımız vatanın kurtarılması için canlarını vermiştir. Bu nedenle insanlık tarihi içinde paradigmaların dönüşüm ve savaşımı mercek altına alındığında özellikle global baskı ağı içinde yükselişe geçen ve ülkenin varlığına tehdit unsuru haline gelebilecek fikir atmosferlerini iyi analiz etmek gerekmektedir. Zira günümüzde de bu fikir akımlarının savaşımı ve bu savaşımın tüm kurumlara olduğu gibi en başta eğitim kurumuna olan etkileri ve müdahaleleri devam etmektedir. Her dönem ve her ideoloji kendi insanını yaratmak için eğitimi etkin kılmaya çalıştığından eğitim anlayışının hedeflediği insan/birey algısı o ülkenin bize geniş bir çehresini sunabilmektedir. Hem var olanı anlamak hem de geleceğin dünyasını görmek açısından eğitim felsefesinin ve birey yetiştirme anlayışının analizi eğitim bilimcilerde değerli katkılar sunacaktır.

Not: Bu çalışma 07-09 Kasım 2013 tarihlerinde Antalya’da 22 Ülkenin katılımıyla düzenlenen “2nd World Conference on Educational and Instructional Studies- WCEIS”de sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

KAYNAKÇA

- Ada, B. (2009). Selim Sabit Efendi’nin okul tarih inşası. *Eğitim Bilimleri Dergisi*. Bahar,2009. 7(2).377- 392.
- Ağanoglu H. Y. (2001). *Osmanlı’dan Cumhuriyete Balkanların makus talihi göç*. İstanbul: Kum Saati Yayınları.
- Ahmad, F. (1986). *İttihat ve Terakki 1908-1914*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Akyıldız, A. (2009). *Osmanlı bürokrasisi ve modernleşme*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ateş, S. Y. (2012). *Asker evlatlar yetiştirmek*. İstanbul: İletişim Yayıncılık.
- Berkes, N. (2011). *Türkiye’de çağdaşlaşma*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Binbaşıoğlu. C. (1995). *Türkiye’de eğitim bilimleri tarihi*. Ankara: Milli Eğitim Basımevi.
- Binbaşıoğlu, C. (2009). *Başlangıçtan günümüze Türk eğitim tarihi*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Birecikli, İ. B. (2008). Yüzcü yılında II. Meşrutiyet’in ilanı üzerine bir inceleme. *Akademik Bakış Dergisi*, Cilt:2, Sayı:3, Ankara: Gazi Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi, 211-226.
- Ergün, M. (1982). Emrullah Efendi, hayatı, görüşleri, çalışmaları. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, cilt XXX. Sayı 1-2, s.7-36.
- Ergün, M. (1987). Satı Bey, hayatı ve Türk eğitimine hizmetleri. *İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1, 4-19.
- Ergün, M. (2009). II. Meşrutiyet dönemindeki eğitim reformlarının Türk modernleşmesindeki yeri. *100. yılında II. Meşrutiyet gelenek ve değişim ekseninde Türk modernleşmesi uluslararası sempozyumu, bildiriler*. İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı ve Marmara Üniversitesi Yayınları, s.263-273.
- Evered, E. Ö. (2012). *Empire and education under the Ottomans*. London, Newyork: I. B. Tauris.
- Fortna, B. C. (2005). *Mekteb-i Hümayun*. Pelin Siral (Çev.), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kafadar, O. (1997). *Türk eğitim düşüncesinde batılılaşma*. Ankara: Vadi Yayınları.
- Karataş,S. (2002). *Batılılaşma döneminde ders program değişimi*.Yüksek Lisans Tezi.Afyon: Afyon kocatepe Üniversitesi.Sosyal Bilimler Enstitüsü.Haziran 2002.
- Kenan, S. (2012). Türkiye-eğitim. *TDV İslam Ansiklopedisi* Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2012), c.41, s. 586-593.
- Keramet, S. N. (1926). *Fikret’in hayat ve eseri*. İstanbul: İlhami-Feyzi Matbaası.
- Lewis, B. (1970). *Modern Türkiye’nin doğuşu*. Metin Kıratlı (Çev.), Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- McCharty J. (1998). *Ölüm ve sürgün*. Bilge Umar (çev.), İstanbul: İnkılap Yayınları.

Somel, S. A. (2010). *Osmanlı'da eğitimin modernleşmesi (1839-1908)*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Şahin, M., Tokdemir, M. A. (2011). II. Meşrutiyet döneminde eğitimde yaşanan gelişmeler. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, cilt:9, sayı:4, 851-876.

Tunaya, T. Z. (2010). *Türkiye'nin siyasi hayatında batılılaşma hareketleri*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Zengin, S.Z. (2002). Kurtuluş savaşı döneminde ve cumhuriyetin başlarında Türkiye'de medreseler ve din eğitimi. *AÜİFD*.Cilt.XL111, 2002,s.277-313.